

DESPRE SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ÎN EPOCA ROMANĂ

Acum mai bine de patru decenii, Ritterling afirma că asupra colțului sud-estic al Transilvaniei se extindea autoritatea procuratorului Daciei Inferior¹. Această opinie însușită de C. Daicoviciu a devenit punctul de plecare al unei controverse² care, tranșată în esență prin apariția diplomei de la Palamarca³, mai suscită totuși discuții. Evidența că trupe din Moesia Inferior și, mai târziu, din Dacia Inferior au apărut castrele ce se înșiră, pe Olt și pe Rîul Negru, de la Cincșor pînă la Brețcu (*Angustia*), constituia argumentul necontestat că și regiunea din sudul acestui *limes* a revenit administrației acestor provincii⁴. Stăruie totuși întrebarea asupra rostului acestei străni împărțiri, al rușii unei părți a Ardealului și al atribuirii ei, inițial, Moesiei de jos, ulterior — Daciei sudice⁵.

Recent, prof. D. Tudor și-a îndreptat din nou atenția asupra acestei probleme, fără însă a aprecia ca dezlegată „curioasa situație” sesizabilă în Țara Făgărașului și a Bîrsei⁶. Scotîndu-le punct de plecare al acestei note, vom reproduce consideratiile formulate de domnia sa în cele două lucrări apărute aproape simultan: *Orașe, țirguri și sate în Dacia romană* și a treia ediție, refăcută, a *Olteniei romane*.

În prima lucrare (luăm ordinea în care au fost date la tipar), se exprima părerea: „Pînă la efectuarea unei anchete arheologice amănunțite, putem bănuși că în această cîmpie nu s-a exercitat decît control militar roman, fără o ocupare și colonizare definitivă a ei. Ipotetic, mai putem presupune că regiunea fusese rezervată unor grupe de daci masate prin evacuarea lor din interiorul Daciei” (p. 283). Iar mai departe (p. 376): „în Țara Bîrsei, din jurul Brașovului, urmele romane privitoare la dezvoltarea unor așezări rurale lipsesc cu totul (C. Daicoviciu, *Apulum*, I, p. 107). Linia castrelor de apărare și a urmelor de viață civilă romană se găsește numai pe malurile Oltului, deși în mod firesc această zonă de cîmpie, pînă la poalele Carpaților meridionali, trebuia să aparțină provinciei Dacia”.

În *Oltenia romană* (p. 165—166) se reiau părerile exprimate în ediția precedentă a cărții: „Dacă arheologic-documentar prin aceste trupe se poate accepta o extindere a granițelor Daciei Inferioare, rămîn însă de lămurit cîteva situații curioase ale acestor hotare. Teritoriul respectiv, astfel delimitat pe baza descoperirilor arheologice, formează o fișie lungă și îngustă legată de trupul principal al provinciei doar prin trecătoarea Oltului; ceea ce administrativ și defensiv nu era în avantajul Daciei Inferioare și o atare delimitare de hotare nu mai întîlnim la alte provincii romane. Este probabil (și cercetările arheologice viitoare rămîn a o clarifica), că în hotarele Daciei Inferioare intrau și alte regiuni de la apus de Oltul transilvănean și din colțul de V al Munteniei. Linia castrelor de pe Olt și Rîul Negru ar fi trebuit să apară pe văile Carpaților meridionali, scopul lor fiind acela de a împiedica

¹ În *RE*, XII, 1719—1720.

² C. Daicoviciu reia și amplifică argumentația acestei teze (*Dacica*, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 249—253 și *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 315—316 și *TransAnt*, București, 1945, p. 95 nota 1), fiind contrazis de D. Tudor (*Granița de nord—est a Daciei Inferior*, în *RIR*, XIV, 1944, p. 157—165).

³ B. Cerov, *Zwei neugefundene Militärdiplome aus Nordbulgarien*, în *Klio*, 37, 1959, p. 196—216.

⁴ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, și M. Macrea, *IstRom.*, I, 1960, p. 350.

⁵ D. Tudor, *OUR.*, ed. a III-a, 1968, p. 164—166.

⁶ *Idem*, *Orașe, țirguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 376.

atacurile barbare venite din Muntenia asupra Transilvaniei. Plasate la nord de cîmpie, ele lasă neapărate cîmpiile Făgărașului și Țării Birsei. Este de asemenea de remarcat că pînă acum nu s-au descoperit urme romane în această zonă de cîmpie, ce trebuia să intre în componerea teritorială a Daciei inferioare⁶. Se observă apoi că: „... Hadrian a evacuat garnizoanele romane din văile sudice ale Carpaților meridionali munteni în urma presiunii triburilor locale și a atacului roxolan din anii 117—118 e.n. El le-a retras tocmai pe linia Oltului transilvănean, lăsîndu-se probabil ca o *terra deserta* o parte din cîmpiile Făgărașului și Birsei“ (p. 172).

Așadar, lipsa unei documentări arheologice mai ample și mai precise îl face pe prof. D. Tudor să lase chestiunea deschisă, emițînd mai multe ipoteze. Din pasajele citate, regiunea dintre Oltul transilvan și Carpații meridionali poate fi considerată: 1. ca o regiune controlată doar militar (și, deci, nu stăpînită efectiv din punct de vedere civil) de Traian și urmașii săi, 2. ca o regiune rezervată unor grupuri de daci evacuați din noua provincie, 3. ca o regiune care aparține efectiv (poate împreună cu alte zone intra- și extracarpatic), de la Hadrian, Daciei Inferior și, în sfîrșit, 4. ca o regiune stăpînită efectiv de Traian, dar părăsită de Hadrian și transformată în *terra deserta*.

Poate că o reconsiderare a datelor privind această regiune să poată înlătura intrucîtva nelămuririle rămase asupra măsurii de a despărți de Dacia intracarpatică și de a alipi Daciei extracarpatică o întreagă zonă, situată însă nu în spatele, ci în fața liniei de apărare a provinciei. Ca urmare a primului război, Decebal este conștient de Traian să cedeze romanilor o parte din regat⁷. La regiunile din Banat, Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei⁸, s-ar putea adăuga și sud-estul Transilvaniei. Pentru cedarea Țării Birsei și a Făgărașului prin pacea de la 102 pledează faptul că la castrul de la Angustia nu s-a constatat o fază de pămînt⁹, decurgînd de aici necesitatea ca fortificația de piatră să fi fost ridicată în răstimp de pace: or, dacă Traian deținea Poiana (*Piroboridava*) din 102¹⁰, e puțin probabil să fi lăsat extremitatea transilvană a pasului Oituz în mîinile dacilor pînă la 106. Este verosimil chiar ca unele¹¹ din castelele de pe Oltul intracarpatic să fi fost ridicate între 102—105.

Traian nu a organizat la 106 provincia Dacia conform unui criteriu „geografic“, ci a menținut situațiile născute în focul luptelor¹²; jumătatea răsăriteană a Olteniei și colțul sud-estic al Transilvaniei nu sînt înglobate în noua provincie, ci aparțin, împreună cu Muntenia și sudul Moldovei, Moesiei Inferior. Totuși, situația nu e absolut identică în toate teritoriile moesice nord-dunărene; în timp ce Oltenia e colonizată ca și Dacia, Muntenia, sudul Moldovei (așezările de la Barboși și Șendreni constituie excepții), Țara Birsei (cu excepția citorva puncte înspre Brețcu) și Țara Făgărașului nu au așezări romane. Această împrejurare pune sub semnul întrebării intențiile lui Traian cu privire la aceste din urmă regiuni. În ciuda celor citeva caste muntene, ținuturile amintite nu par a fi constituit o preocupare a administrației *civile* din Moesia Inferior; castelele dovedesc doar o strictă și, fără îndoială, eficientă supraveghere *militară*. La bănuiala noastră că Traian însuși nu excludea posibilitatea „abandonării“ acestei zone contribuie absența unui *limes*, a unei granițe, între Bărboși și Brețcu. Prezența militară romană în Muntenia pare

⁶ Cassius Dio, I, XVIII, 9.

⁷ C. Daicoviciu, *TransAnt.*, p. 91; R. O. Fink, în *JRS*, XLVIII, 1958, p. 115—116; R. Syme, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 32—33.

⁸ M. Macrea și colaboratorii, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 295.

⁹ R. Vulpe, *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, N.S. V, 1961, p. 369—370.

¹¹ Castelele de la Hoghiz și Cîncșor puteau servi tocmai împotriva unui dușman din podișul Transilvaniei. Fortificațiile de la Hoghiz în stînga Oltului, au o fază de piatră databilă în epoca lui Traian (vezi mai jos), probabil după 106. Ț, logic ca faza de pămînt constatată la acest castru să dateze din 102—105. Castrul de la Cîncșor se poate data în perioada traiană prin atestarea prin ștampile a *coh. II Fl. Bessorum* (W. Wagner, *Dislokation...*, p. 97), care are o vexilație și la Rucăr — burg ce există doar pînă la 117—118 (D. Tudor, *OlR.*, ed. III, 1968, p. 263); contemporaneitatea castrelor alutane nord-carpatic de piatră cu cele din Muntenia este sugerată și de zidurile duble, tehnica particulară, constatate atît la Brețcu, Hoghiz, Boița, cit și la Drajna de Sus (Pentru Brețcu vezi *SCIV* II, 1, 1951, p. 287—296; pentru Boița — M. Macrea, în *Materiale*, VI, 1959, p. 429 și N. Lupu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 411—421; pentru Hoghiz — K. Koredt, în *Materiale*, I, 1953, p. 785—789 și în *SCIV*, I, 1950, p. 154 și urm.; pentru Drajna de Sus — Gh. Ștefan, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 115—144).

¹² R. Vulpe, *op. cit.*, p. 372.

mai degrabă o prelungire a stării de război decît o ocupare efectivă în perspectiva unei stăpîniri îndelungate.

Atacul roxolanilor din 117—118, punînd capăt fortificațiilor de la Drajna de Sus, Tîrșor, Mălăiești și Rucăr¹³ (ne referim numai la castelele cercetate sistematic), justifică îndoielile pe care le va fi avut Traian față de posibilitatea apărării eficace a acestor regiuni de cîmpie de către o armată în majoritate pedestră. Hadrian menține legătura între Imperiu și Dacia numai prin Banat și Oltenia și abandonează orice încercare de a fortifica ținuturile din estul Oltului. În schimb, fortificațiile de pe acest riu se multiplică și se încheagă *limesul alutan*, continuat și dincolo de pasul Turnu Roșu, pînă la Brețcu¹⁴. Legat probabil încă din momentul cuceririi de teritoriile extramontane, sud-estul Transilvaniei va fi fost și el lăsat *extra provinciam* după luptele izbucnite la moartea împăratului Traian, deoarece aproape în întreaga zonă lipsesc descoperiri de așezări romane; urmele romane se concentrează doar în apropierea pasului Oituz, fapt explicabil prin importanța militară și economică a locului.

Aceste date pun într-o lumină întrucîtva deosebită apartenența colțului sud-estic al Transilvaniei la Dacia Inferior. Desigur, din punct de vedere militar, el aparține Daciei inferioare, în sensul că tocmai trupele acestei provincii exercitau supravegherea și *apărarea* lui. De asemenea, procuratorul Daciei Inferior își exercita și atribuțiile administrative și judiciare asupra locuitorilor din jurul castrelor și asupra așezărilor dinspre Brețcu. În restul Țării Birsei și al Țării Făgărașului însă lipsesc așezările romane permanente.

Cum era apărat acest teritoriu al Transilvaniei sud-estice? Sub Traian, el era sub controlul *direct* al trupelor de la Brețcu, Hoghiz, Cincșor, Boița și Rucăr și sub protecția *mai îndepărtată* a castrelor muntene. Burgul de la Rucăr e distrus (și nu mai este refăcut) în 117/118, împărtaşind soarta castrelor din Muntenia. Așadar, sub Hadrian și urmașii săi imediați, supravegherea acestui colț de țară era asigurată numai de castelele de pe Olt și Rîul Negru, probabil mai numeroase decît sub Traian.

Lagărului de la Rîșnov i se atribuia misiunea de a apăra depresiunea din interiorul cotului Carpaților pînă în sec. III¹⁵. Or, singura trupă cunoscută — *cohors VI no(va) C(humidavensiu)m* — apare într-o inscripție din sec. III, semănînd ea însăși cu o creație tirzie, alcătuită din localnici¹⁶. Sumarele date publicate asupra castrului demonstrează că acesta are un singur strat de cultură, în care este evidentă prezența materialului dacic împreună cu (în amestec cu) cel roman, iar ceramica romană (nepublicată) este tot cea din sec. III¹⁷. Deși M. Macrea afirmă că întemeierea castrului se poate fixa, pe baza monedelor¹⁸, „chiar la începutul stăpînirii romane în Dacia¹⁹, se pare că începutul funcționării lui trebuie coordonat cu construirea limesului transalutan în a cărui continuare se află²⁰, cu atît mai mult cu cît realitatea că la Rîșnov nu există stampile ale trupei, cunoscute din inscripție, pare inexplicabilă pentru un castru cu o viață permanentă în sec. II, dar este o situație generală pe limesul muntean. Pînă la reluarea cercetărilor, nu se

¹³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 375.

¹⁴ R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 375.

¹⁵ M. Macrea, *Cumidava* în *AISC*, IV, 1941—1943, p. 237 253, 261.

¹⁶ Există și opinia că lectura lui M. Macrea nu este corectă, preferîndu-se interpretarea COH VIND(clicoruni) Cumidavensis. Am avut ocazia să văd inscripția la muzeul din Brașov și nu există nici un dubiu că după N urmează un O și nu D; singura remarcă e că pe inscripție se poate citi Cumidavensis, observîndu-se un S de dimensiuni mai mici, la fel ca și O din rînul anterior. Cichorius (în *RE*, IV, 234) consideră o categorie aparte de trupe a căror nume sau epitet este alcătuit din atribute privind vîrsta lor (*veterana* sau *nova*). Socotesc că nu există nici un motiv temeinic ca această trupă — coh(ors) VI (VA C) VMIDAVENSIS [M sau A] LEXANDRIANA să nu fie alcătuită din localnici, căci recrutarea locală e un fenomen curent începînd chiar de la Hadrian, generalizîndu-se în sec. III; un argument în plus e faptul că în castru există o neobișnuită bogăție de ceramică dacică M. Macrea, *op. cit.*, p. 258

¹⁷ D. Protase, *Problema continuității în Dacia . . .*, București, 1966, p. 47, nota 47: „Ceramica din castrul roman de la Rîșnov face impresia a fi (cea romană) cu precădere din sec. III e. n.". Cercetînd materialul de la Rîșnov din Muzeul județean Brașov, n-am găsit nimic databil cu certitudine în sec. II e. n. De pildă un fragment de *terra sigillata* nu s-a găsit în castru.

¹⁸ D. Protase, *op. cit.*, p. 85: cite o monedă de la Domițian, Traian, Hadian, Faustina Junior și Septimiu Sever.

¹⁹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 258.

²⁰ M. Macrea, *IstRom*, I. 1960, p. 352 și D. Tudor. *OUR.*, ed. a III-a, 1968, p. 260; lipsa valului continuu la nord de Rucăr (burgul de aici nu este refăcut nici la înălțarea limesului transalutan) nu e un contraargument, căci strategic el nu ar mai fi avut nici un sens în spatele munților.

poate ști cu siguranță când trebuie situată construirea castrului, dar se pare că nu putem vorbi de o existență continuă a lagărului cumidavens între Hadrian și Septimius Severus, creatorul limesului transalutan.

Deci, Oltul, de la Olteni pînă la vărsarea în Dunăre, rămîne a fi apărut de trupele Daciei Inferioare²¹, tocmai pentru a întări legătura dintre podișul transilvan și Oltenia prin pasul de la Turnu Roșu, creindu-se o întrepătrundere a atribuțiilor defensive ale armatelor din cele două provincii, puse sub comanda legatului Daciei Superior. Cooperarea armatelor din cele două Dacii se manifestă și prin stabilirea în burgul de la *Caput Stenarum* a unei vexilații din legiunea a XIII-a *Gemina* (*Materiale*, VI, 1961, p. 411—421).

Care este însă semnificația pe care o are, în cazul nostru termenul *extra provinciam*? Nu putem ști precis care era definiția juridică ce caracteriza teritoriile ocupate de romani, dar lăsate, din motive militare, în afara liniilor de apărare și necolonizate; de aceea folosim expresia *extra provinciam* pentru a sublinia acest regim deosebit față de cel din provincie, fără însă a putea afirma că romanii nu considerau aceste regiuni în interiorul *granițelor Imperiului* (granițe largi, care cuprind un teritoriu mai mult sau mai puțin întins, dincolo de liniile de apărare). C. Daicoviciu²² arată că „*cette porte de pénétration, la plaine munténienne et le sud de la Moldavie, n'a jamais été transformée en province, demeurant une sorte de territoire surveillé*”; „părăsirea” pentru care a fost acuzat Hadrian de contemporani nu trebuie înțeleasă ca o dezinteresare de ordin militar, ci ca o consfințire a faptului că teritoriile extracarpatică și, adăugăm acum, și o parte din colțul sud-estic al Transilvaniei nu constituiseră niciodată obiectul colonizării. În fond, Hadrian nu face altceva decît să organizeze *altfel* (și nu credem că mai prost sau mai puțin eficient; doar el construiește castru și pe malul stîng al Oltului extracarpatic!) supravegherea și controlul unor teritorii pe care nici Traian nu le colonizase.

Nu se poate crede însă că regiunile neînglobate la 118 în imperiu, mai exact, lăsate în afara administrației imperiale, au fost o *terra deserta*; aici a continuat să trăiască populația autohtonă sub severa supraveghere a armatei romane de pe Dunăre și din Dacia. Reduși la imposibilitatea de a lupta contra romanilor și, geografic, indisolubil legați de podișul transilvan, dacii de aici vor fi antrenați în viața economică și culturală a provinciei, vor asimila treptat civilizația romană, așa încît la înălțarea limesului transalutan și alipirea unei fișii din estul și sud-estul Oltului, nu va fi uimitoare prezența în castrul de la Rîșnov a elementului dac romanizat

Așadar, după „reorganizarea” lui Hadrian (care fusese însă, cel puțin în ceea ce privește soarta Munteniei, a sudului moldovean și a Țării Birsei, anticipată de Traian) se poate considera valabilă acea părere a prof. D. Tudor „că în Țara Birsei, în regiunea din jurul actualului Brașov... nu s-a exercitat decît un control militar roman...” (*Orașe...* p. 283) fără o colonizare sistematică. Nu știu însă să se fi sesizat undeva în această regiune urmele strămătări de daci în sec. II e.n.

Cel mai tirziu în vremea lui Septimius Severus, se vor manifesta și în Dacia, puternic, tendințele inaugurate încă de Hadrian, de creare a unui sistem de apărare în adîncime²³, sau de închidere cu fortificații continue a frontierelor în fața amenințării barbare. Probabil, sub acest împărat se va fi înălțat limesul valahic — limesul continuu între Dunăre și munți. Zona dinspre limesul alutan, rămas în funcțiune, și acest nou baraj va cuprinde și fișia dintre munți și Oltul superior, Rîșnovul fiind punctul terminus al limesului transalutan (vezi nota 20).

La Căseii, epigrafe din epoca lui Severus Alexander și Gordianus ilustrează atașarea regiunii tribului ansamensilor, desigur cu aceleași rosturi defensive. Tot preocuparea pentru crearea zonei *tampon* față de *Barbaricum* se observă și la vest

²¹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 210.

²² *TransAnt.*, p. 80; precizarea mi-a fost făcută cu ocazia unei discuții asupra acestei note și folosese acest prilej pentru a mulțumi, încă o dată, ilustrului meu profesor.

²³ J. Baradez, *Fossatum Africae*, 1955, p. 357.

de Bologa, unde a fost ridicat un burg în ținutul anarților²⁴. Firește că apărarea acestor regiuni, la începutul sec. III, revenea populației locale — triburi dace care pînă acum rămăseseră „libere“.

Aprofundîndu-se studiul culturii materiale din aceste zone limitrofe se va putea dovedi vitalitatea procesului de romanizare din Dacia, asimilarea rapidă și structurală a influenței exercitate de elementul roman, nu numai de către dacii cuprinși de la început în provincie, dar și de cei rămași o bucată de vreme „independenți“.

I. BOGDAN-CĂTĂNICIU

DER SÜDOSTEN SIEBENBÜRGENS WÄHREND DER RÖMERZEIT

(Zusammenfassung)

Es wird versucht, einige nicht gelöste Fragen über den Sinn der Abtrennung eines ganzen Teils von Dazien zu klären; es handelt sich um das südlich der Militärlager vom Oberlauf des Olt gelegene Gebiet. Mit Dacia Inferior berührt sich die genannte Linie der *castra* nur in einem einzigen Punkt, bei Turnu Roșu (Roten Turm).

Vermutlich wurde der Südosten Siebenbürgens gleichzeitig mit der Wallachei und der südlichen Moldau erobert und an Moesia Inferior angeschlossen. Jedoch fehlt hier, im Gegensatz zu dem im Süden der Karpaten am Olt gelegenen Teil dieser Provinz, jede Kolonisationstätigkeit.

Nach 117/118 bleiben diese südlich und östlich des oberen Olt gelegenen Gebiete ohne ein eigenes Verteidigungssystem und liegen zwischen dem alutanischen und dem Limes der Unteren Donau (das Militärlager von Rîșnov scheint erst im 3.Jh. errichtet worden zu sein, die *coh. VI Nova Cumidavensium* oder *VI Nova Cumi-davensis* [M oder B] ist eine späte Schöpfung, die Tonware stammt aus dem 3.Jh. Ziegelstempel der Truppe fehlen, genau wie in den Lagern am wallachischen Limes). Es ist hier keine vom Imperium geförderte Kolonisierung zu bemerken (römische Siedlungen gibt es nur um den Oituzpass und bei Șendreni).

Im 3.Jh., als Folge des Wunsches, eine Pufferzone gegen das *Barbaricum* zu schaffen, wird der alutanische Limes durch den ohne Unterbrechung die Wallachei (zwischen der Donau und Rîșnov) durchschneidenden Limes verdoppelt, wodurch der Südosten Siebenbürgens in das Verteidigungssystem miteinbezogen wird.

²⁴ C. Daicoviciu, *Severus Alexander și provincia Dacia*, în *ActaMN*, III, 1966, p. 168: „Așezată... în teritoriul sau numai în vecinătatea regiunii tribului dacic al ansamensilor, regiune care după părerea noastră — mai mult *dependea de provincie* (fiind supravegheată de aproape) decît făcea parte din teritoriul propriu-zis al Daciei romane, *statio „Samensis“* forma preambulul pentru anexarea regiunii ansamensilor și a centrului ei, *Samum*, la provincie”. Autorul propune ca paralelisme tocmai *vicus Cumidavensium* și *vicus Anartorum* — de lângă Bologa (p. 169 și *Zusammenfassung*, p. 171).